

«به نام خداوند جان و خرد»

هنر و معماری سنج

از آغاز تا پایان قاجاریه

تألیف: بلال شانواز

زمستان ۱۳۹۲

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

.....	فهرست تصاویر	
.....	مقدمه	
.....	فصل اول: پیشینه معماری سنندج تا دوره قاجاریه	
.....	۱-۱ کردستان و جغرافیای آن از آغاز تا دوره صفویه	
.....	۲-۱ یافته‌های هنری و معماری استان کردستان	
.....	۳-۱ شکل‌گیری تاریخی شهر سنندج	
.....	۴-۱ آثار معماری سنندج تا دوره قاجاریه	
.....	۱-۴-۱ اماکن مذهبی	
.....	۲-۴-۱ اماکن غیر مذهبی	
.....	۵-۱ نگرش معماری سنندج تا دوره قاجاریه	
.....	۶-۱ تعاریف هنرهای کاربردی در آثار معماری سنندج	
.....	فصل دوم: هنر و معماری سنندج در دوره قاجاریه	
.....	۱-۲ موقعیت و جغرافیای تاریخی سنندج	
.....	۲-۲ نقش حاکمان محلی در توسعه معماری سنندج	
.....	۳-۲ هنر و معماری	
.....	۱-۳-۲ مساجد و مدارس	
.....	۲-۳-۲ عمارات (خانه‌های اعیان)	
.....	۳-۳-۲ خانه‌های عادی و معماری سردر خانه‌ها	

۶۴.....	۴-۳-۲ بازار و کاروانسرا
۶۶.....	۵-۳-۲ حمام‌ها
۷۲.....	۶-۳-۲ بقاع متبرکه
۷۳.....	۷-۳-۲ پل‌ها
۷۴.....	۸-۳-۲ صنایع دستی
۷۷.....	فصل سوم: نگرش معماری سنج در جریان تاریخ
۷۷.....	۱-۳ نگرش اقلیمی و اجتماعی
۷۸.....	۱-۱-۳ معماری سنتی شهر سنج
۸۰.....	۲-۱-۳ معماری خانه‌های مردم
۸۶.....	۲-۳ نگرش سیاسی
۸۶.....	۱-۲-۳ معماری دوره اول (۱۱۴۷-۱۰۴۶ ه.ق)
۸۷.....	۲-۲-۳ معماری دوره دوم (۱۲۰۵-۱۳۷ ه.ق)
۸۸.....	۳-۲-۳ معماری دوره سوم (۱۳۳۴-۱۲۰۵ ه.ق)
۹۰.....	۳-۳ نگرش مذهبی
۹۰.....	۱-۳-۳ نگرش مذهبی معماری
۹۳.....	۲-۳-۳ نگرش مذهبی هنری
۹۶.....	نتیجه‌گیری
۹۷.....	منابع و مأخذ

فهرست تصاویر

صفحه

عنوان

شماره

فصل اول

- ۱ / ۱. گنبد و گچ‌بری حمام دو خزینه ۱۴
- ۲ / ۱. پل تاریخی قشلاق ۱۷
- ۳ / ۱. پل تاریخی شیخ ۱۷
- ۴ / ۱. کتیبه بازسازی مسجد ملا احمد و شبستان و سرستون‌های گچ‌بری آن ۱۶
- ۵ / ۱. هنر گچ‌بری و تزیینات آن در بناهای ۲۲
- ۶ / ۱. هنر آهک‌بری در بناهای مبرونی ۲۳
- ۷ / ۱. آیینه‌کاری در فضای داخلی خانه‌های اعیانی ۲۴
- ۸ / ۱. هنر آجرکاری در آثار معماری سنندج ۲۴
- ۹ / ۱. کاشی‌کاری و تزیینات آن در مسجد ۲۵
- ۱۰ / ۱. کاربرد اروسی و پنجره رنگی در بناها ۲۵

فصل دوم

- ۱ / ۲. موقعیت جغرافیایی شهرستان سنندج ۳۹
- ۲ / ۲. عکس هوایی از شهر سنندج ۳۰
- ۳ / ۲. طرح سه بعدی مسجد دارالاحسان ۴۰
- ۴ / ۲. تصاویری از معماری مسجد دارالاحسان ۴۱
- ۵ / ۲. شبستان دارالاحسان با ستون‌های سنگی و تزیینی ۴۱
- ۶ / ۲. نام کاشی‌کار در کتیبه حیاط مسجد دارالاحسان ۴۱
- ۷ / ۲. مرمت و تزیینات کاشی‌کاری مسجد دارالامان ۴۲
- ۸ / ۲. طرح سه بعدی و نمایی از شبستان مسجد میرزا فرج الله وزیر ۴۴
- ۹ / ۲. ایوان عمارت خسروآباد و کتیبه ساخت آن ۴۶
- ۱۰ / ۲. نمایی از اجزای معماری عمارت خسروآباد ۴۷
- ۱۱ / ۲. تزیین گچ‌بری، آجرکاری و اروسی در عمارت خسروآباد ۴۸
- ۱۲ / ۲. نمایی از فضای داخلی و سازه ساختمانی خانه حبیبی ۴۹

- ۱۳ / ۲. نمای داخلی حیاط خانه ملا لطف‌الله و تصویر بازسازی آن ۵۱
- ۱۴ / ۲. ایوان و حیاط داخلی عمارت مشیر دیوان ۵۲
- ۱۵ / ۲. عناصر معماری عمارت وکیل الممالک ۵۴
- ۱۶ / ۲. حیاط داخلی عمارت آصف و نمایی از حمام آن ۵۶
- ۱۷ / ۲. سردر عمارت آصف با هنر آجرکاری ۵۷
- ۱۸ / ۲. تالار و ستون مقرنس کاری در عمارت آصف ۵۷
- ۱۹ / ۲. اروسی و تزئین گچ‌بری تالار عمارت آصف ۵۸
- ۲۰ / ۲. پلان عمارت امجدالاشراف با نمایی از تزئینات آن ۶۰
- ۲۱ / ۲. سردری از خانه‌های عادی ۶۳
- ۲۲ / ۲. نمایی از ایوان، حیاط و سقف خانه‌های عادی ۶۳
- ۲۳ / ۲ و ۲۴. آجرکاری در سردر منزل فهیم و گچ‌بری در سردر عمارت خسروآباد ۶۴
- ۲۵ / ۲. کتیبه ساخت حمام خان ۶۸
- ۲۶ / ۲. فضای داخلی حمام خان و تزئین آهک‌بری در آن ۶۹
- ۲۷ / ۲. نقوش هندسی و آهک‌بری در حمام خان ۶۸
- ۲۸ / ۲. کتیبه بازسازی حمام خان ۶۸
- ۲۹ / ۲. فضای حمام گرم و نقوش هندسی در دیوار حمام شیشه ۷۰
- ۳۰ / ۲. ورودی زنانه و مردانه حمام عبدالخالق ۷۱
- ۳۱ / ۲. ستون‌های سنگی حمام آصف و تزئینات آهک‌بری آن ۷۲
- ۳۲ / ۲. بازسازی پل قشلاق ۷۴
- ۳۳ / ۲. نمونه‌هایی از مثبت‌کاری و اروسی‌سازی در بناها ۷۶

فصل سوم

- ۱ / ۳. بافت کلی شهر سنندج ۸۴
- ۲ / ۳. نمایی از خانه‌های عادی سنندج ۸۵
- ۳ / ۳. نمای کلی از بافت سنندج با جهت شرقی - غربی ۸۵

اهمیت و جایگاه استان کردستان در تاریخ و جغرافیای ایران به ویژه از دوره صفویه به بعد، به دلیل موقعیت استراتژیکی آن دو چندان بوده است. از یک سو در سیاست خارجی کشور، کردستان شاه کلید دفاع در مقابل عثمانی‌ها به شمار می‌رفت و از طرفی با تنوع ویژگی‌های قومی، مذهبی، فرهنگی و گستردگی جغرافیایی یکی از ایالت‌های چهارگانه‌ی کشور محسوب می‌شد. حاکمیت این ایالت پیش از دوره صفویه و پس از آن برای چند قرن متوالی در دست خاندان اردلان بود. نام این خاندان با کردستان عجین شده است و در بیش‌تر منابع تاریخی، به جای کردستان عنوان اردلان به چشم می‌خورد. اردلانی‌ها، سکانشاه سیاستی بودند که در سایه مدیریت و والی‌گری آن‌ها، کردستان با مرکزیت شهر سنندج به انسجام اجتماعی و جغرافیایی دست یافت.

در پرتو این انسجام و ثبات و البته با روابط حسنه شاهان صفوی و قاجاری با خان‌های اردلان، امنیت ایجاد و تداوم یافت. سپس با ثبات امنیت، ساخت آثار معماری مانند مساجد و عمارات، به عنوان شکوه و قدرت حاکمان محلی مورد توجه قرار گرفت. راه‌های مناسب کاروان‌رو، پل‌ها و کاروانسراها جهت تسهیل ارتباطات و تجارت توسعه یافت. همگام با اصالت مذهبی و فرهنگی ساخت مدارس، مساجد و حمام‌ها و نیز هنرهای دستی رونق بیشتری پیدا کرد. مهم‌تر از این موارد، با انتخاب شهر سنندج به عنوان مرکز سیاسی و اداری کردستان در دوره صفویه (۱۰۴۶ هـ.ق) میراث فرهنگی و معماری این شهر با سیاست پیوند نزدیکی برقرار نمود. در نتیجه معماری این منطقه که پیش از این دوره شاخصه‌ای نداشت به تدریج وارد مرحله‌ی نوینی گردید. این جریان در اثر شرایط و ثبات سیاسی کردستان در دوره قاجاریه به اوج خود رسید. تا جایی که بیشتر نشانه‌های معماری و هنری به جا مانده در این شهر از این دوره می‌باشد.

با این رویکرد هنر و معماری استان کردستان با تأثیراتی که کمابیش از سبک‌های معماری تاریخ ایران داشته است، شایان توجه می‌باشد. معماری و میراث فرهنگی این خطه از سرزمین ایران، با پیوند عمیقی که با تاریخ ایران دارد، در لفافه‌ی رویدادهای سیاسی تاریک مانده است. در واقع به جای آن که نام کردستان نمایه‌ی آثار فرهنگی معماری و مذهبی آن باشد، به خاطر موقعیت جغرافیایی، سیاسی و مذهبی بیشتر تداعی رویدادهای سیاسی است. همین مسئله مانعی بزرگ در توجه و تحقیق شاخصه‌های فرهنگی، اجتماعی و معماری این منطقه بوده است. بنابراین وظیفه‌ی اصلی پژوهش حاضر در نگاه اول، جایگزینی فرهنگ به جای سیاست در تحقیقات و داده‌های پژوهشی کردستان می‌باشد. سپس در تلاش است به تبیین و تشریح دستاوردهای معماری سنج در جریان تاریخ با تأکید بر اصالت هنر بومی و معماری و توجه به بافت و آثار تاریخی شهرها در برنامه‌ریزی شهری و همچنین توجه به صنایع دستی کردستان با تکیه بر هویت هنری و فرهنگی آن برود.

کمیت آثار باقیمانده از دوره قاجاریه در سنج نسبت به دوره‌های گذشته قابل تأمل می‌باشد. از همین رو کتاب حاضر در سه فصل با پیش زمینه‌ای از گذشته هنر و معماری این شهر به بازشناسی مسئله اصلی در زمان قاجاریه می‌پردازد. به خاطر جلوگیری از پراکندگی مطالب و سردرگمی خواننده، تصاویر مربوط به هر فصل، با ترتیب شماره در پایان هر عنوان و یا همان فصل آمده است. همچنین تکیه اصلی پژوهش، به دلیل عدم گزارش معماری سنج در منابع عمومی و ملی بر مبنای تاریخی محلی و روش مشاهدات مستقیم میدانی استوار بوده و کوشش شده است تا حد امکان به شیوه درست و تحلیل تاریخی، بازشناسی آثار و عناصر معماری این شهر صورت گیرد.

بدون شک نوشتار حاضر بدون ایراد نیست و نگارنده پذیرای نقد و پیشنهادات خوانندگان گرامی به ویژه علاقه‌مندان به تاریخ و فرهنگ کردستان می‌باشد. امید است که این پژوهش بتواند به سهم خود در بازشناسی هویت فرهنگی و شناخت هنر و معماری کردستان مفید باشد.